

The Croatian Language and It's Orthography

The article is about the relation of the Croatian language and its orthography analysing the selection of normative forms in the standardization process. Special attention is focused on the application of phonological and morphonological principles, on the way words with the so called "covered *r*" are written, and on the structure and content of the orthographical manuals.

PRAVOPISNA RJEŠENJA TREBA BIRATI PREMA RAZLOZIMA

Stjepan Babić

Hrvatski se jezik voli znanjem

Kad je 13. travnja prošle godine Novi Liber najavio novo izdanje Anić-Silićeva pravopisa, najavio je takvo natjecanje dvaju pravopisnih koncepcija koje su nagovještavale da je na pomolu zapravo pravopisni rat. Koliko god se izraz *pravopisni rat* činio prejakim, ipak on dobro odražava stanje koje je došlo do punoga izražaja kad se pojavilo peto izdanje *Hrvatskoga pravopisa*, riječ rat upotrijebljena je mnogo puta, a četiri puta bila je čak u naslovima ili nadnaslovima. No kako god to označili, peto izdanje HP izazvalo je silnu buru javnih glasila. Skupljajući članke o tome, skupio sam ih više od sto pedeset, da se i ne broje emisije elektronskih sredstava javnih priopćavanja. Najžalostnije je u tome svemu činjenica da većina toga nije napisana da ista razjasni i da uđe u bit problema, nego da izazove senzaciju i poveća nakladu. Nije HP unio zabune i nemir, nego takvo pisanje o njem. Osobito su na udaru bili nastavnici jer su se mnogi pozivali na njih nastojeći da ih uznemire i tako pridobiju na svoju stranu. Ministar Vladimir Strugar najjednostavnije je smirio situaciju osnovavši pravopisno povjerenstvo. Zasad na snazi ostaje četvrto izdanje *Hrvatskoga pravopisa*, dok se drukčije ne riješi. Ne prejudicirajući odluku, moram naglasiti: da su normalne prilike, razloga za uzbunu ne bi trebalo biti. Sad kad je izašlo četvrto izdanje Anić-Silićeva pravopisa, očito je da će se trebati odlučivati, a kad je pravo odlučivanje u pitanju, onda valja poznavati razloge pa tek onda donositi odluke. Autori HP nisu nipošto donosili rješenja samovoljno, savjetovali su se s istaknutim kolegama i poštovali razloge znajući da njihova pravopisna rješenja moraju počivati na jakim razlozima.

Od cijele pravopisne problematike tri su pitanja digla prašinu: prvo, sastavljeno i rastavljeno pisanje, drugo, ostajanje *d* ili *t* ispred *c* i riječi *s je/e* iza pokrivenoga *r*.

Podimo redom.

Sastavljeno i rastavljeno pisanje uskostručno je pitanje u kojemu zaista ima krupnih problema i velikih neslaganja između dviju koncepcija provedenih u pojedinome pravopisu, ali su javna glasila zapazila samo jedno sitno pitanje, odredbu u HP da se niječnica *ne* u zanijekanim oblicima prezenta glagola htjeti piše odvojeno, dakle *ne ću*, *ne ćeš*... Anić-Silićev pravopis određuje pisanje kao i novosadski, samo *neću*. Međutim, pravilo za pisanje *ne ću* počiva na jakim i pravopisnim, stručnim i jezičnopolitičkim pa smijem tvrditi i na političkim razlozima.

Što se stručne strane tiče, odredbom da se piše samo *ne ću* dobili smo jednu iznimku manje, jer se pisanje *neću* moralo navoditi kao posebna iznimka jer ne ide u red iznimaka kao što su *nestati*, *nestajati*, *nedostati*, *nedostajati*, *nena-vidjeti*. Tako PHJ za tu iznimku ima posebno pravilo (322.), i još je označeno sjenčano, a HP pisanjem *ne ću* ima jedno pravilo manje, jednu dvostrukost manje jer se *ne ću* piše kao i *ne znam*, *ne pjevam*, *ne pišem*, čak kao i drugi oblici glagola htjeti, *ne htjednem*, *ne htjevši*, *ne htio*, *ne htjedoh*, *ne htjeh*. Ima jedan stručni razlog da se *neću* piše zajedno; iznio ga je profesor Ivšić u Hrvatskom jeziku 1938. godine,¹ ali taj razlog blijedi pred navedenima i pred činjenicom da je općehrvatska praksa bila pisanje *ne ću* pa je tako poslije pisao i sam Ivšić. Ta je praksa bila narušena dva puta, 1929. godine Pravopisnim uputstvom beogradskoga Ministarstva prosvete i 1960. novosadskim pravopisom, koji su određivali da se piše *neću*. Istina, na novosadski su pravopis pristali i hrvatski jezikoslovci, ali ne potpuno dobrovoljno. Kad su morali pristajati na kompromise radi zajedničkih rješenja, tražili su kompromise koji se mogu kako-tako opravdati pred hrvatskom javnošću. I taj razlog, jezičnopolitički, ako hoćete i politički, govori da treba pisati *ne ću*. Dakle, dok možemo birati, svi razlozi govore da treba birati *ne ću*.

Drugo je pisanje *d* ili *t* ispred *c* u imenicama na *-dac*, *-tac*, *-dak*, *-tak* i *-tka*. To je problem koji je od uvođenja fonološkoga pravopisa tražio svoje rješenje jer se tu u priličnoj mjeri kršila norma, često smo mogli vidjeti napisano *napitci*, *izdatci*. Može se reći da se tako pisalo s razlogom. Naime teško se bilo složiti da se *mlaci* piše za *mladci* i *mlatci*, *leci* za *ledci* i *letci*, da se *petci*, *redci* pišu *peci*, *reci*, da *doćeci* budu *dočeci* i *dočetci*, *poćeci* – *počeci* i *početci*. U botanici se upotrebljavaju imenice *vidac*, *štitac*, *paštitač*, riječ je o biljci i dijelovima biljaka, i botaničari su se bunili protiv likova *vici*, *štici*, *paštici* jer ti oblici izazivaju zabunu i traže stalna objašnjenja. Zbog tih i sličnih oblika malo se koji pisac držao propisane norme. Kao ilustraciju tomu bit će dobro navesti samo Krležu, jer je, čini se, učinkovito navoditi njegove potvrde. U jednoj maloj knjžici koja

1 Br. 2–3, str. 68.

mi je ovih dana slučajno dopala u ruke,² a čitao sam je zbog političkih razloga, našao sam da Krleža piše *retci* (10), *krletci* (16), *metcima* (18).

Tadijanović, koji je u svem poštovao važeći pravopis, ipak je pjesmi *Gospodin Lamian hrani golubove* napisao stih

Na rukama nosi hranu u smotcima

Tako je u nekoliko izdanja pa ne može biti tiskarska pogriješka, što znači da je to Tadijanović napisao potpuno svjesno jer mu se učinilo da bi premalo obavijesno bilo da je napisao *u smocima*.

Kad je riječ o pjesništvu, navest ću još jedan primjer. Ante Tresić Pavičić u epu *Gvozdansko* ima ovaj stih:

U smrznute krvi leže mlaci

što se može razumjeti trojako: leže *mlaci*, *mladci*, *mlatci*. Istina, o značenju odlučuje i surječje (kontekst), a u prvom i naglasak, ali sam već rekao da je razlikovnost naglaskom teže bilježiti nego slovima, a o surječju govorim na drugome mjestu.

Primjera bi se dakle moglo navesti mnogo, ali ću spomenuti samo jedan karakterističan, najnoviji. 29. ožujka ove godine izašao je u *Večernjem listu* na 15. str. veliki naslov:

ZBOG KRAVLJEG LUDILA
ZABRANJENI I USADCI U
OPERACIJAMA GLAVE.

Riječi *usadak* nema ni u našem HP ni u Anić-Silićevu, što znači da je pisac naslova spontano napisao *usadci* jer mu se, slično kao i Tadijanoviću, činilo da bi bez *d* riječ u pismu bila okrnjena do neprepoznatljivosti.

Sad bismo mogli raspravljati o povijesti pisanja *d*, *t* ispred *c*, ali odustajem od toga, reći ću samo da su zbog navedenih razloga morali odustati i Anić-Silić od svoga krutoga gledišta što kazuje da je problem do HP bio krivo rješavan. Javno je na nj upozorio D. Brozović i stručno ga objasnio u lipnju 1973., dakle prije 38 godina,³ i mi, autori HP, čekali smo priliku da ga i pravopisno najbolje riješimo. Kad smo pripremali drugo izdanje, nismo mogli to pitanje ostaviti onako kao što je bilo dotad, nego smo zbog prilika u kojima smo ga pripremali, uveli dvojstvo, u četvrtome izdanju ostavili smo iznimkama likove imenica *otac*, *sudac*, u ostalim dvosložnim imenicama kao što su *ledci*, *letci*, *mladci*, *mlatci*, *petci*, *redci*, ukinuli smo to dvojstvo jer tu u pisanju najčešće dolazi do

² *Kako stoje stvari*, Zagreb, 1953., 41 str. maloga formata.

³ *Dentali ispred afrikatâ: gube se ili se izgovaraju? – O jednom starom pravopisnom i ortoepskom pitanju*, Jezik, XX. godište, Zagreb, 1973., str. 129.–142.

nedoumica, a u petome izdanju ukinuli smo sva dvojstva i uveli jednostavno pravilo: Šumnici *d* i *t* ispred *c* gube se u imenica *otac*, *sudac* i *svetac*, a u ostalih ostaju.

Ništa naravnije ni jednostavnije. Sad kad ostaje na snazi kako je bilo u četvrtome izdanju, pravilo je opet jednostavno: *d*, *t* ispred *c* gube se u oblicima imenica *otac*, *sudac* i *svetac*, u dvosložnima ostaju, a u ostalima je dvojstvo. To je pravilo jednostavno i lako zapamtljivo, pedagoški prihvatljivo, ne treba čak zagledati u pravopisni rječnik iako takvih imenica ima oko 500.

Pokušavajući to pitanje drukčije riješiti, Anić-Silić unose zbrku jer su to htjeli polovično riješiti. Činjenicu da se u takvim riječima *d* i *t* gube u svim slučajevima, nisu više ni oni mogli zanemariti, kao ni načelo koje su imali naši ilirci “piši za oči, a govori za uši”. Zato treba još nešto dodati. Mnogi misle da sad te riječi treba drukčije izgovarati nego dosad. Ja mislim da ne treba. Pravopis kaže kako ih treba pisati, a izgovor ne treba prilagođavati pravopisu, nego smo pravopis prilagodili izgovoru. Pišemo *pisat ću*, a norma traži da se izgovara [*písaću*], ali neki nastoje izgovarati [*písatću*] i to se naziva hiperkorektnost.

Što se tiče pisanja *j* iza pokrivenoga *r* i to je jednako tako jednostavno.

Po pravilima u četvrtome izdanju glas *j* gubi se u oblicima i tvorenicama od 6 riječi: *vrijeme*, *srijeda*, *naprijed*, *privrijediti*, *trebati* (usp. *upotrijebiti*), *trezven* (usp. *triježan*), npr. *vremena*, *nevremena*, *poluvremena*, *vremenit*, *usred*, *neposredan*, *napredan*, *privreda*, *potreba*, *potrebit*, *potreban*, *upotreba*, *trezvenjak*, *trezvenjakinja*, *trezvenjaštvo*... U drugim takvim položajima može se govoriti i pisati *je* i *e*.

U petome izdanju suzili smo prvu skupinu, tj. pisanje sa *e* na 4 osnovne riječi: *vrijeme*, *privrijediti*, *upotrijebiti* i *naprijed*, dvostrukosti smo sveli na 6 osnovnih riječi: *brijeg*, *brijest*, *drijen*, *triježan*, *drijemati* i *trijebiti*. U ostalih riječi upotrebljava se samo *je*.

Pravila jednostavna, lako zapamtljiva i opet se može upotrebljavati četvrto ili peto izdanje bez zagledanja u pravopisni rječnik. Naime, tko poznaje pravila, a ona su zaista jednostavna, zabune ne može biti.

Očekivati se može pitanje zašto smo to učinili. Zato što je *je* bliže sustavu hrvatskoga književnoga jezika, što su tako pisali hrvatski pisci unatoč pravilu da se piše *e*, i što su u većoj ili manjoj mjeri tako određivali hrvatski pravopisci kad su o tom mogli samostalno odlučivati. Pokazao sam u članku prije dvije i pol godine, ali kako se stručni članci slabo čitaju, a još slabije odjekuju i tako ulaze u opću svijest, to sam glavninu tih misli ponovio nedavno u *Vjesniku* s novom misli da nam se pretega ekavskih likova dogodila 1921. kad je Boranić sam izdao hrvatski pravopis, dodao u naslovu “ili srpskoga” i zbog toga dodatka pravila o pisanju *je* iza pokrivenoga *r* ekavizirao. Otpor tomu bio je veoma slab jer su tada i mnogi hrvatski pisci prešli na ekavicu, kao Antun Branko

Šimić, Miroslav Krleža, August Cesarec, Đuro Sudeta i drugi, a Tin je Ujević dopustio da mu pjesme u Beogradu izlaze ekavski. Hrvatski pisci brzo su se otrijeznili od jugoslavenstva, unitarizma i ekavštine, ali na Boranića to nije djelovalo. Tko nije, a želi znati pravo stanje stvari, potrebno je da pročita te članke, prvi je izašao u Jeziku⁴, a drugi nedavno u Vjesniku⁵ pa ga se neki sjećaju, oba su lako dostupna jer se mogu naći i u knjižnicama. Mislim da će nakon tih članaka pravila o pisanje *je/e* iza pokrivenoga *r* biti prihvatljivija.

Može se odmah postaviti pitanje zašto nismo u pripremi drugoga izdanja proveli takva pravila nego ih uvodili postupno. Postupnost je potrebna ne želimo li velikim brojem promjena odjednom šokirati javnost. Jednako tako postupili su jezikoslovci njemačkoga govornoga područja pa i oni unatoč tomu nailaze na sličan otpor.

Drugi je razlog naš, uvjetovan našim posebnim prilikama. Budući da trojica autora HP nisu htjela pravopisnu normu hrvatskomu jeziku određivati sami, nastojali su da o tome odlučuje širi krug, u prvome redu Jezično povjerenstvo MH, a preko njega i ostale kulturne i znanstvene ustanove. Potanko sam to opisao u dva članka,⁶ a odgovore je komentirao D. Brozović⁷ pa tko želi biti upućen, može navedene članke pročitati.

Ipak, nije krivnja samo na onima koji su odgovali nego i na Jezičnome povjerenstvu. To treba naglasiti ne samo da znamo što se dogodilo, nego i zašto se dogodilo.

Jezično povjerenstvo nije u svem najbolje postupilo. Govoreći o tome, D. Brozović piše:

“Žao mi je što shvaćanja Povjerenstva nisu najsretnije izložena. Po mome osobnome mišljenju, treba za najveći broj slučajeva ostaviti dosadanje pisanje, a u primjerima koji bi bili iznimkama u hrvatskoj tradiciji koja je bila postupno uklanjana, valja dopustiti dublete. Dubletama bi bili dakle oblici kao *grješnik*, *pogrješka*, *strjelica* i slično. To zahtijeva ne samo stvaran hrvatski izgovor nego i samopoštovanje – rezultate nasilja nikada ne valja priznati svršenim činom.”

Iako te riječi čitateljima ne će u cjelini biti dovoljno jasne, potrebno je uključiti i vrijeme u koje su pisanc, jasne su završne riječi.

4 *Glasovi je/e iza pokrivenoga r*, Jezik, 46. godište, Zagreb, listopad 1998., str. 4.–14.

5 *Hrvatski pisci pisali su riječi tipa grješnik, strjelica*, Vjesnik, 3. 3. 2001., str. 12.

6 *Jezično povjerenstvo MH i hrvatski pravopis*, Jezik, XL. godište, str. 65.–76., veljača 1993. i *O pripremama pravopisnih načela*, Isto, str. 97.–102., travanj 1993.

7 *Uz odgovore na pismo Jezičnoga povjerenstva MH*, Isto, str. 129.–135., lipanj 1993.

Kad je napokon stvorena slobodna Hrvatska, hrvatski su jezikoslovci mislili da je došlo vrijeme da se preostala pitanja konačno do kraja riješe, a ponesceni samo stručnom stranom problema, zaboravili su na potrebnu taktiku. Jezično je povjerenstvo MH predložilo da se *d*, *t* ispred *c* pišu bez iznimke, a jednako tako i *je* iza pokrivenoga *r*, dakle i *otac*, *otca*, *sudac*, *sudca*, *svetac*, *svetca* i *vrijeme*, *vrjemena*, pa onda i *privrijediti*, *privrjeda*. Od 18 jezikoslovaca 15 ih je bilo za takvo rješenje, a to nije moglo biti prihvaćeno iz sociolingvističkih ili šire, iz socioloških razloga. Neki su likovi i oblici bili veoma prošireni i bili i tako općenito prihvaćeni da bi se mogli mijenjati. To su jezikoslovci trebali imati na umu i napraviti potrebne kompromise. Ali praviti kompromise, znači subjektivno određivati granicu, što je jezikoslovcima normativcima najteže. A prihvatiti praksu koja je stvorena političkim nasiljem, nije se moglo ni smjelo. U tome procjepu 1990. nismo se najbolje snašli. Petim izdanjem ispravili smo tu pogrešku napravivši kompromis: nastojali smo da rješenja sačuvaju potrebnu sustavnost, a da i pedagoška strana bude zadovoljena. Kolega Moguš i ja sa suradnicima težili smo da zadovoljimo obje strane u najpovoljnijem omjeru i nadamo se da smo u tom uspjeli. Odabrali smo rješenja najpovoljnija za hrvatski jezik i pravopis, da najbolje sačuvaju svoju narav i odgovore potrebama sadašnjega trenutka. Našim rješenjima mogu biti zadovoljni oni kojima je istinski stalo do hrvatske jezične kulture jer smo riješili osnovne probleme, ostavivši pojedinosti da se na tom temelju rješavaju kako ih donosi vrijeme.

Ja se nadam da će Hrvati znati prepoznati koji je pravopis hrvatski, prihvatiti razloge koji govore za pojedina rješenja i napraviti potreban napor da njime ovladaju. Ante Žužul, predsjednik Upravnoga vijeća Školske knjige, jednom je javno rekao da se Hrvatska voli radom, a ja dodajem da se hrvatski jezik voli znanjem. Tko zna, znat će i dobro birati.

Sažetak

Stjepan Babić, sveuč. prof. u m., Zagreb
UDK 801.1:808.62, stručni članak,
primljen i prihvaćen za tisak 2. 4. 2001.

Orthographic Rules Ought to Be Selected with a Good Reason

The author explains why in the Croatian orthography *ne ću*, *ne ćeš* should be written as two words, why *d*, *t* should be used in front of *c* in the forms of words ending in *-dac*, *-tac*, *-dak*, *-tak*, *-tka*; and why words should be written with *je* after "covered *r*" of the type *grješnik* and *strjelica*.